Nybro kommuns kulturmiljöprogram

AGEBO

Madesjö socken



Länsstyrelsen Kalmar län

NYBRO KOMMUN

KALMAR LÄNS MUSEUM

Kulturmiljöprogrammet omfattar 33 områden på olika platser i kommunen.

Arbetet möjliggjordes tack vare ekonomiskt stöd från Länsstyrelsen. Kalmar läns museum anlitades för inventering och beskrivning av Kulturmiljöprogrammets områden. Layout och sammanställning har gjorts av Nybro kommun.

1. Skoga
2. Lindshult
3. Kråksmåla
4. Torshult, Torshultamåla
5. Uvafors
6. Alsterbro, Sandslätt
7. Rugstorp, Abbetorp
8. Bäckebo
9. Målerås
10. Gullaskruv bruksort
11. Barkeström
12. Hälleberga
13. Applaryd
14. Gullaskruv säteri
15. Orrefors
16. Flygsfors
17. Gadderås
18. Skedebäckshult
19. Flerohopp
20. Gunnabo
21. Duvetorp
22. Kristvallabrunn
23. Brånahult
24. Holmen, Göttorp
25. Nybro stad
26. Kopparfly
27. Örsjö
28. Ebbehult
29. Gårdsryd
30. S:t Sigfrid
31. Brändebo
32. Agebo
33. Alsjöholm

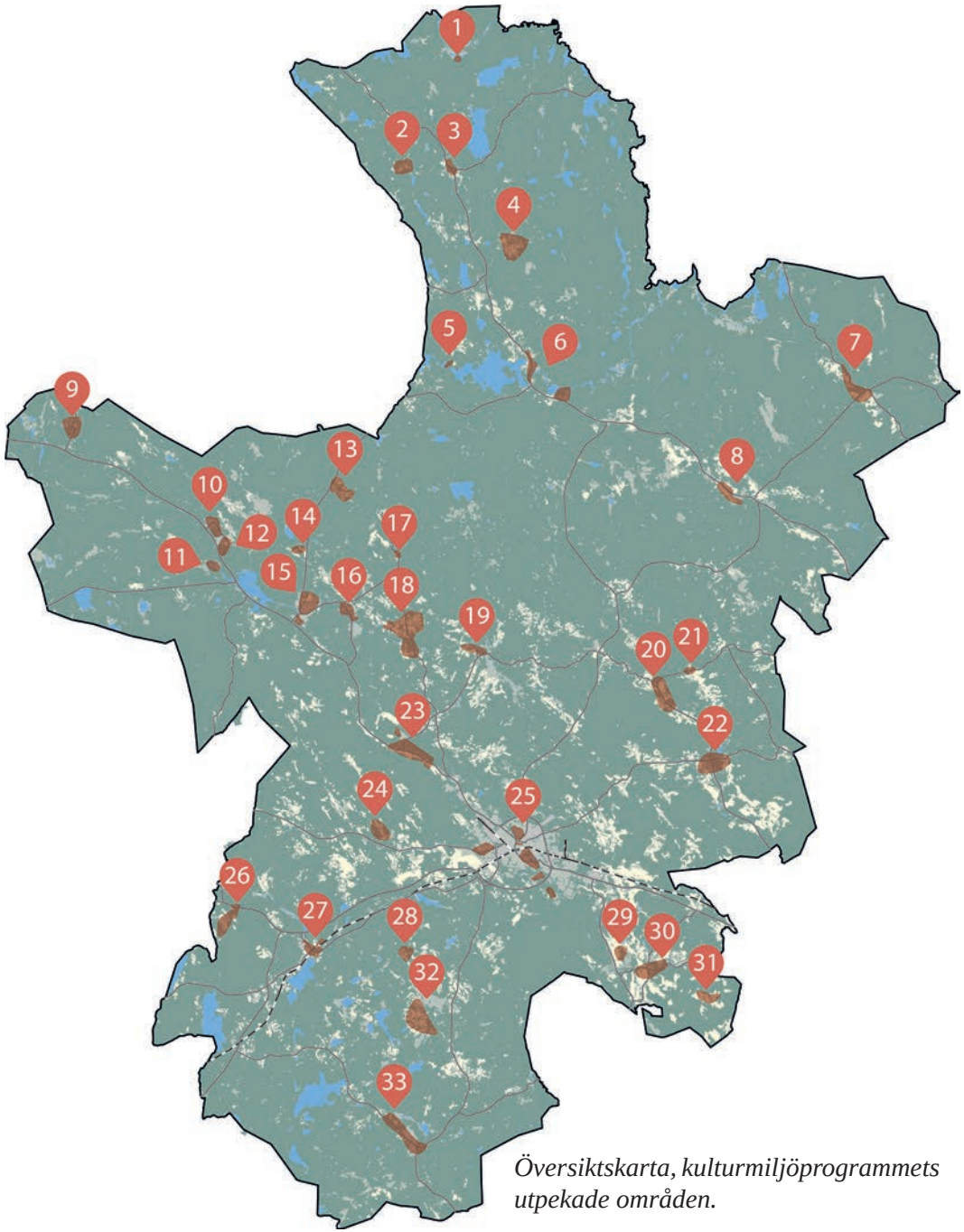

Översiktskarta, kulturmiljöprogrammets utpekade områden.

Läsanvisning

HUVUDOMRÅDE

Här lär du först känna kulturmiljön. Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

KÄRNOMRÅDE

Här får du en djupare beskrivning av områdets värden. Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

HISTORIK

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön. En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

I FRAMTIDEN

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön kan bevaras och utvecklas.

I texten finns siffror inom parentes (1), de hjälper dig att hitta rätt i kartorna för huvud- och kärnområdet.

Bilder är tagna av Kalmar läns museum där inget annat anges.
Text: Susann Johannisson och Magdalena Jonsson, Kalmar läns museum
Arkeologi: Helena Victor, Kalmar läns museum
Layout: Nybro kommun
Senaste revidering: 2024-12-12

Kulturmiljöerna i Nybro kommun är levande miljöer under ständig förändring. Därför finns det risk att utskriven eller tryckt kopia av kulturmiljöprogrammet inte är den senast uppdaterade versionen. På nybro.se finns den senaste versionen digitalt.



Agebo ligger cirka 8 kilometer söder om tätorten och hör till en av de större byarna i kommunen. Hökasjö-Ebbegöl-området är utpekat av länsstyrelsen (1997) som ett område med mycket högt naturvärde, klass II (nummer 95 i Nybro kommun).



Huvudområde

Huvudområdet är ett större område som ger en övergripande kunskap om kulturmiljöns landskapliga förutsättningar och bredare historiska utveckling.

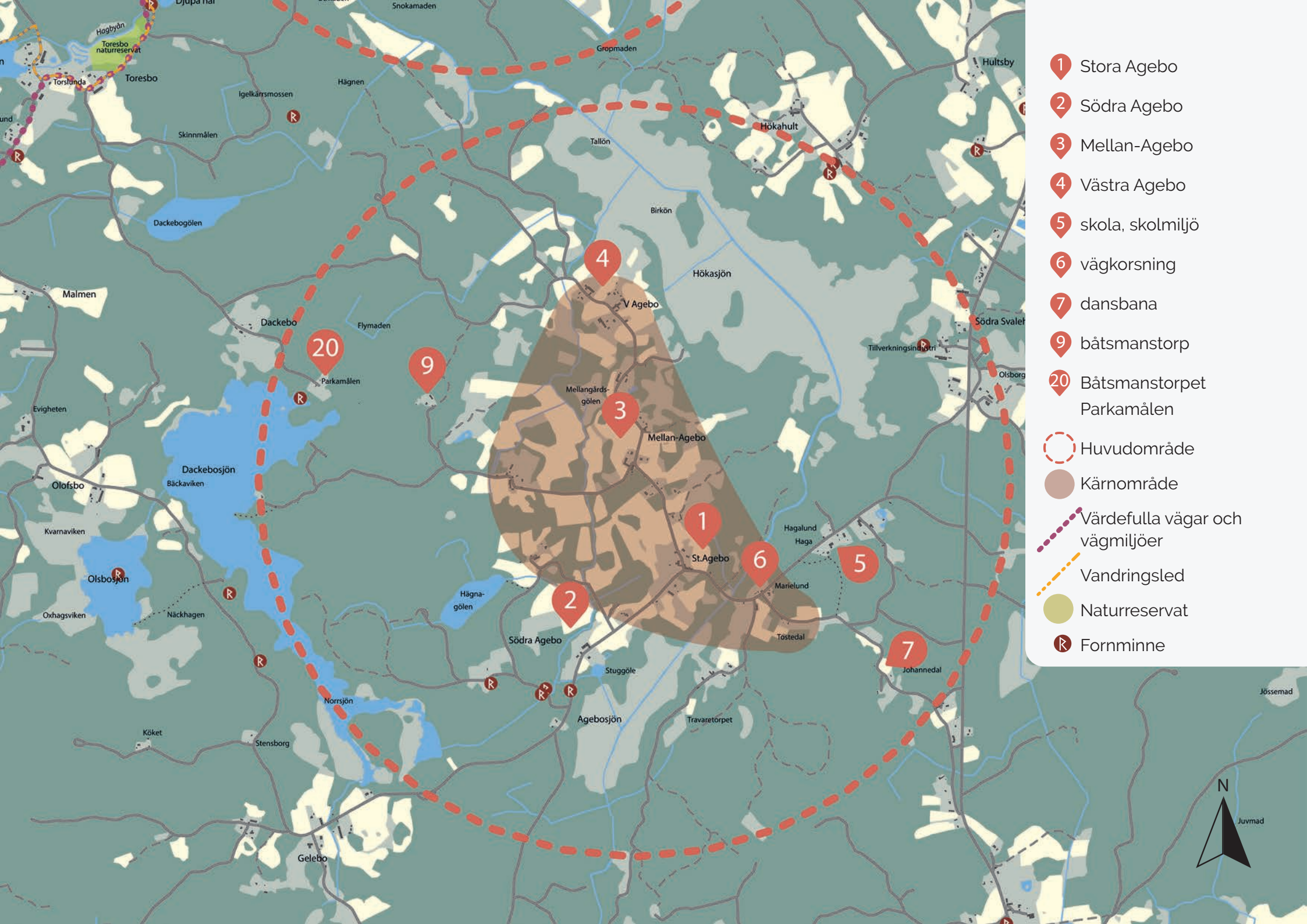
1 Stora Agebo
2 Södra Agebo
3 Mellan-Agebo
4 Västra Agebo
5 skola, skolmiljö
6 vägkorsning
7 dansbana
9 båtsmanstorp
20 Båtsmanstorpet Parkamålen
Huvudområde
Kärnområde
Värdefulla vägar och vägmiljöer
Vandringsled
Naturreservat
Fornminne
N
Djupa hål
Snokamaden
Gropmaden
Hultsby
Hagbyån
Toresbo naturreservat
Torslunda
Toresbo
Hägnen
Igelkärrsmossen
Skinnmålen
Hökahult
Tallön
Birkön
Dackebogölen
Hökasjön
Malmen
V Agebo
Dackebo
Flymaden
Södra Svaleh
Tillverkningsindustri
Olsborg
Parkamålen
Mellangårds-gölen
Mellan-Agebo
Evigheten
Dackebosjön
Bäckaviken
Olofsbo
Hagalund
Haga
St.Agebo
Kvarnaviken
Olsbosjön
Marielund
Hägna-gölen
Oxhagsviken
Näckhagen
Södra Agebo
Tostedal
Johannedal
Stuggöle
Norrsjön
Agebosjön
Travaretorpet
Jössemad
Köket
Stensborg
Juvmad
Gelebo

Beskrivning av huvudområdet

Agebo är en typisk småländsk inlandsby på så sätt att markerna är rika på sten, skog och små sjöar, gölar, våtmarker och vattendrag (Dackebosjön, Norrsjön, Hökasjön, Agebosjön, Mellangårdsgölen, Hägnagölen, Stuggölen). Det stora vattendraget är Hagbyån, som rinner genom byn och bildar gräns mot byarna i norr. Agebo by är en av kommunens största. Det märks inte minst i de fyra bylägena med olika namn: Stora Agebo (1), Södra Agebo (2), Mellan-Agebo (3) och Västra Agebo (4). Eftersom byn tillhör de större finns några exempel på mötesplatser, som till exempel skola (5). Skolans lärarbostad är tidstypisk från 1940-talet. Verandaräcke med snickarglädje är exempel på en senare tillkommen byggnadsdetalj. De röda uthusen till höger inrymde tidigare en smedja. Andra mötesplatser utgörs av midsommarfestplats (19) och enkla fotbollsplaner.

En vägkorsning (6) med affär och en tidigare dansbana (7) är exempel på äldre mötesplatser. Många av gårdarna har varit i samma släkts ägo i flera generationer. Gårdarnas bostadshus är främst från perioden 1890–1940-talet. En del äldre mangårdsbyggnader har ersatts eller kompletterats med villor från 1950–60-tal. Med få undantag bär mangårdsbyggnaderna idag karaktär av olika förändringar som skett under 1900-talets slut och 2000-talets början. Detta är ett uttryck av dels den utveckling och modernisering som skedde med jordbruket i byn efter andra världskriget, dels över att byn har fortsatt att användas som bostadsort i modern tid, även



Välkommen till Agebo



Den gamla skolan. Funktionen känns igen på de höga symmetriskt placerade fönstren och den stora öppna tomten, omgärdad av kraftig stenmur utmed vägen. Lärarbostaden i gult syns till höger i bilden.

efter att många av jordbruken lagts ner. Majoriteten av gårdarnas ladugårdar och ekonomibyggnader finns kvar och har traditionell karaktär med byggda skiftesverk. Andra ekonomibyggnader är brygghus, stenkällare, traktorgarage, bilgarage och svin- och hönshus. Majoriteten har traditionell skala och färgsättning i falurött, svart och vitt. Ekonomibyggnader och uthus som haft olika särskilda funktioner kan bidra till att förmedla levnadsvillkoren på landsbygden i Småland under 1800- och 1900-talen. De är bärare och förmedlare av kunskap om jordbrukssamhället och har generellt mycket stor betydelse för landskapet samt höga kulturhistoriska värden. Bilder på några av de gårdar som ligger inom huvudområdet men utanför kärnområdet finns i slutet av detta dokument. Förutom gårdarna finns flera exempel på småhusbebyggelse vilka speglar klasskillnaderna i samhället.



En stenmur och en skylt markerar platsen i skogen där det tidigare var dansbana. Den är exempel på en av de tidigare mötesplatserna i byn Agebo.

Småhusbebyggelse, torp och båtsmanstorp

Haga och Hagalund som ligger i skolmiljön (5) är två exempel på småhusbebyggelse från perioden sent 1800-tal till det tidiga 1900-talet som ligger på avstyckade tomter. Många fler ligger utmed det äldre vägnätet i byn. Möjligen kan det också finnas exempel i byn på platser där det legat backstugor på ofri grund. Det finns även exempel på torp och tre bevarade båtsmanstorp i byn. Båtsmanstorpet (9) som ligger i Mellan-Agebo är inte lika gammalt som det i Stora Agebo. Båtsmanstorpet i Mellan-Agebo har inte kvar det ursprungliga torpet. Nuvarande bostadshus ska vara byggt kring år 1895, efter att den gamla stugan brann. Det är oklart om torpet användes som båtsmanstorp ytterligare några år innan systemet upphörde. Husen ligger något öster om den ursprungliga placeringen. Till båtsmanstorpet hör flera uthus och ladugård, som gör att en hel miljö bildas. Ekonomibyggnadernas ålder är inte bekräftade, men troligen byggdes de kring 1930, efter att en ny ägare tillträtt. De uthus som fanns då stället var båtsmanstorp finns inte kvar.

Båtsmanstorpet i Stora Agebo kallas Torstedal (8) och beskrivs under rubriken Stora Agebo. I västra delen av Mellan-Agebo finns Parkamålen (20), som är ett gammalt båtsmanstorpställe. Se även faktaruta om båtsmanstorp.



Båtsmanstorpet i Mellan-Agebo har inte kvar det ursprungliga torpet.





Till båtsmanstorpet hör flera uthus och ladugård.







Intill skolan ligger ett av många småhus som finns i byn. Detta ställe, som ligger på en liten avstyckad tomt, kallas Haga. Grinden är säkert gjord på plats, eftersom en smedja fanns i ett av uthusen på tomten.



Mitt emot skolan finns ytterligare ett av byns småhus, Hagalund.



Välbevarad småhusbebyggelse, Johannedal, med tillhörande uthus eller tidigare torparladugård, som ligger i utkanten av Stora Agebo.

BÅTSMANSTORP

En båtsman eller kronobåtsman var en militär i det svenska indelningsverket som tjänstgjorde i flottan, oftast ombord på något krigsskepp. Systemet med soldattorp och båtsmanstorp introducerades på 1680-talet under Karl XI - och var i drift ända fram till år 1901 då den allmänna värnplikten tog över. Syftet var att ständigt ha tillgång till knektar (fotsoldater). Dessa skulle vara väl samövade och möjliga att snabbt mobilisera vid behov. Tidigare hade gårdar skickat män efter bästa förmåga - vid krigstillstånd. Enligt det nya systemet indelades de svenska gårdarna (rotebönder) i grupper (rotar), som var och en höll en soldat i beredskap. Det var också vanligt att söner till en soldat tog värvning. Som motprestation fick roteböndernа befrielse från utskrivning till militärtjänst för sig själv, en dräng och en av bondens pojkar. Totalt fanns mellan 20 000 och 30 000 soldattorp i landet under indelningsverkets tid.

I Blekinge och Södra Möre härad i Småland fanns enbart indelta båtsmän - i stället för soldater med soldattorp. I stort sett höll varje by med en eller flera båtsmän. Rusthållet eller roten betalade årlig lön, kläder och stod för ett båtsmanstorp med tillhörande odlingsbar mark. Ibland ingick vissa förmåner, som utsäde eller annat. Under fredstid arbetade soldaten på gårdarna som de andra torparna.

Enligt stadgan skulle husgrunden vara 8 × 4 meter och husets höjd vara sju stockar högt (cirka två meter). Denna specifikation bestämdes av armén för att soldaterna skulle få likvärdiga bostäder. Därför har de flesta soldattorp samma grundplan. Soldattorp byggdes inte efter några typritningar utan efter den typ av byggnadsteknik som var vanligt i just den trakten. I Småland byggdes oftast ett knuttimrat hus med en planlösning som kallas "enkelstuga". Fähus, lada, förråd och dass skulle också ingå samt en liten åker (några tunnland) och ett ängsområde som skulle ge omkring två lass hö. För torpets drift fick soldaten en ko, några får eller en gris, några höns, utsäde, ved, bete för kreaturen samt rätt att låna en häst som dragdjur. Naturaprodukterna som soldaten fick av roten kallades hemkall. Ibland fanns ett mindre skogsområde utanför torpets tomt där "soldaten äger frihet nyttja fällning". Allt detta reglerades i ett särskilt soldatkontrakt.

Äldre spår

Förutom bevarad småhusbebyggelse finns i hela byn ett antal platser som tidigare varit sådana boplatser, alltså lämningar efter dem. Ofta känns de igen eftersom det finns husgrunder kvar men också delar av äldre trädgårdar med fruktträd. I landskapet kring dessa platser finns alltid spår efter tidigare odlarmöda som till exempel odlingsrösen, stenmurar och röjda små åkrar. I Agebo by har majoriteten av dessa lämningsmiljöer skyltats.





I området finns många husgrunder som visar var det bodde folk förr i tiden. Majoriteten av platserna har skyltats. Tomter, stenmurar och fruktträd kan också skvallra om dessa tidigare ställen.

Odlingslandskapet och våtmarkerna i byn

De åkrar som ligger centralt i byn ligger på typiskt vis i anslutning till respektive gård. Denna indelning härrör från jordskiftesreformerna i byn, enskifte vid mitten av 1810-talet och laga skifte på 1850-talet. Åkrarna är dock äldre än så. Stenmurar förekommer i mindre omfattning kring vissa åkrar och utmed några äldre vägsträckningar. Både mitt i och utmed kanter av åkrar finns många odlingsrösen, vissa särskilt väl lagda. Vägarna och vägnätet i centrala byn är till stora delar ålderdomligt och välbevarat. Se vidare historiska kartor i kapitlet historik. Mitt i byn finns ett stort lertag som ägdes gemensamt bönderna i byn. Det var här man tog lera för att bygga murstockar och täta grunder.

I våtmarkerna finns lämningar efter de människor som vistades här i forna tider. Hagbyån och sjöarna har bidragit till att byn etablerades här från första början. Sjöarna har använts till fiske, både i äldre tider och under 1800-talet. Det finns exempel på torpare som haft försäljning av fisk som inkomst[1].

Våtmarkerna användes tidigt som naturliga slåttermarker, och från 1900-talets mitt som utdikade åkrar. Majoriteten av dessa åkrar är idag svåra att se, då de ofta är skogbevuxna. Namnen lever dock kvar, som Flymaden och Hägnen. En del av Hägnens utdikade åkrar från 1800-talet finns kvar som öppen betesmark i ett parti utmed ån. Både Hökasjön och Agebosjön är nu sänkta, utdikade ytor. En dryg kilometer väster om Mellan-Agebo finns ett fynd[2] av en stockbåt vid Dackebosjön. Det var en urholkad ekstam som hittades 1925 och sedan såldes som vattenho. Sådana stockbåtar har varit i bruk ända från stenåldern till 1900-talet och det går därför inte att säga hur gammal just denna båt är. Lämningar av boplatser och lösfynd med stenyxor och flinta i närområdet är ett tecken på att trakten var bebodd eller besökt redan under stenåldern. Husgrunden efter ett badhus är exempel på en lämning från 1900-talet, med tydlig koppling till vattnet i byn.

På båtsmanstorpets mark i Mellan-Agebo finns det äldre husgrunder, vilka bör vara äldre än 1850 och i så fall räknas som fornlämning. I Södra Agebo finns lämningar efter en dammvall där det tidigare fanns en kvarn. Denna är registrerad som fornlämning[3]. Även tre äldre husgrunder, en del med rester av sprisröse, finns registrerade strax väster om Södra Agebo[4]. Det finns också vissa äldre lämningar i byns närhet som visar på ett tidigt nyttjande av skogen i form av tjärdalar och kolningsgropar. Även ett fåtal lämningar efter tidigt järnhantverk finns i form av slaggvarpar, men den typen av lämningar finns inte i alls lika stor omfattning som längre norrut i kommunen.

1 Torparen på Parkmålen sålde fisk i byarna samt till bland annat till Stora hotellet i Nybro.

2 L1955:1318

3 L1957:5524

4 L1957:6279, L1957:6279, L1957:5605






Stenröjda åkrar och impediment mellan åkrarna, som öar med lövträd och stenrösen.





Delar av den gamla häradsvägen och delar av vägmiljön är välbevarade.



Kärnområde

Kärnområdet har särskilt höga kulturhistoriska värden, med koncentrationer av kulturhistoriskt värdefulla byggnader, fornlämningar och/eller landskapsobjekt.

Kulturvärden inom kärnområdet

Byn Agebo är ett exempel på en stor by på landet, med jordbruksbebyggelse från sent 1800-tal till 1900-talets mitt, småhusbebyggelse samt flera äldre båtsmanstorp. Byn har berört fler än dess invånare med offentliga funktioner som skola och affär. Byn har ett vackert och typiskt odlingslandskap med äldre strukturer, som gamla åkrar, ängsmark, utdikade mossodlingar, odlingsrösen, gamla lövträd, hamlade träd och många stenmurar.



Skog



Bondens landskap



Vatten

Symbolerna hänvisar till den kulturmiljöprofil som togs fram för Nybro kommun 2019.
Inom kärnområdet finns exempel på kulturmiljöer ur kategorierna skog, bondens landskap och vatten.


Hökasjön
V Agebo
Flymaden
Tillverkningsindustri
Mellangårds-
gölen
Mellan-Agebo
Hagalund
Haga
St.Agebo
Marielund
Hägna-
Södra Agebo
Tostedal
Stuggöle
Johannedal
18
17
14
15
13
16
19
12
10
11
6
8
N
Numrering av objekt
Kärnområde
Fornminne

6 vägkorsning

8 Båtsmanstorpet Torstedal, Stora Agebo

10 vägkorsning

11 grund efter badhus

12 gård

13 Garage, eventuellt grund linbasta

14 vägkorsning

15 gård

16 småhusbebyggelse

17 gård, Zanders

18 gård

19 festplats

Stora Agebo

Stora Agebo utmärks av två vägkorsningar med historisk bebyggelse. Den östra är en trevägskorsning (6) med ett hus som tidigare inrymde lanthandel, om än i påbyggt och förändrat skick. Här finns även en välbevarad magasinsbyggnad av kulturhistoriskt intresse och en källarbyggnad som hör till miljön. I korsningen finns brevlådor och busshållplats, vilket förstärker karaktären av mötesplats. Inte långt ifrån denna vägkorsning finns en husgrund som visar var byns gemensamma badhus (11) låg, intill Hagbyån. Intill denna finns även en av byns gårdar, som idag saknar mangårdsbyggnad.





Den tidigare lanthandeln.



Det välbevarade magasinet är en mötesplats vid en trevägskorsning mitt i byn. Vägen är den gamla häradsvägen.

Ett bevarat båtsmanstorp, Torstedal (8), ligger 100 meter söder om affären. Bostadshuset, som kan vara från 1700-talet, är särskilt välbevarat. Den lilla stugan har ålderdomlig åstakskonstruktion med skorstenen en bit ner på takfallet. Trädgård och ett uthus från 1900-talets början hör till miljön. Tomten är omgärdad med stenmur, staket och grindstolpar i sten, med trägrind. Båtsmanstorpet Torstedal är det bäst bevarade av byns tre båtsmanstorp. Både vägkorsningen med affären och båtsmanstorpet ligger utmed den gamla häradsvägen.



Torstedal



Torstedal



Båtsmanstorpets uthus och utedass.

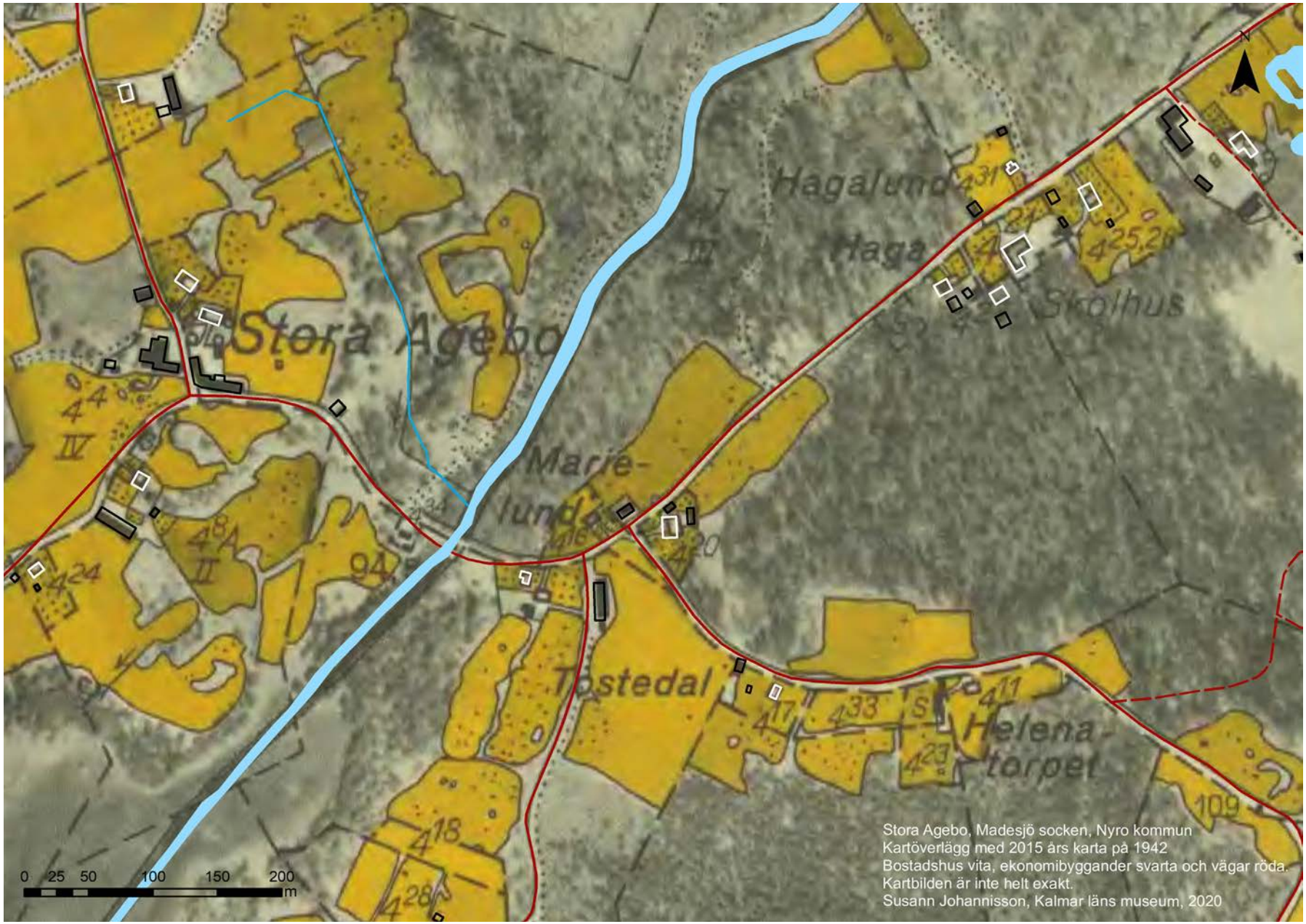

Karta från 1942, med dagens byggnader (vita och svarta) och vägar (röda) lagda ovanpå den äldre kartan. Hagbyån går rakt genom byn.



En husgrund där ett badhus (11) tidigare fanns alldeles intill Hagbyån mitt i byn.





En av de äldre gårdarna i Stora Agebo där mangårdsbyggnaden försvunnit. Gårdstomten med husgrund, undantagshus och trädgård finns kvar liksom ladugård/loge, brunn med brunnsvinge och stenmurar.

Kring den västra vägkorsningen (10) finns en stor vinkelbyggd ladugårds-logbyggnad, som dominerar i det kringliggande öppna åkerlandskapet. Den spetsiga takvinkeln och den traditionella skiftesverkskonstruktionen talar för att huset tidigare var täckt med halm eller vass. Denna vägkrök är samma läge som den gamla bykärnan för Stora Agebo. Här finns två gårdar där mangårdsbyggnaderna ligger tätt. Denna struktur ger en ålderdomlig karaktär. De båda gårdarnas olika ekonomibyggnader ligger tillsammans i en klunga på båda sidor byvägen. Här finns två ladugård-logbyggnader, hönshus, stenkällare och uthus. Den yngre mangårdsbyggnaden från 1933[5] har börjat förfalla och den äldre, från 1870-talet, har moderniserats och byggts om. Den yngre mangårdsbyggnad har kvar originalutförandet – i 1920-talsstil - och alla byggnadsdetaljer och har därför ett högt kulturhistoriskt värde. Båda dessa granngårdar har trädgårdar med äldre träd, växter och strukturer (grusgångar), staket och stenmurar samt vackra handsmidda järngrindar och stenstolpar. Trädgårdarna har stor betydelse för det kulturhistoriska värde och upplevelsen av miljön.



Två gårdar intill varandra vid den norra vägkorsningen i Stora Agebo, där den yngre mangårdsbyggnaden börjat förfalla och den äldre moderniserats och byggts om.



En traditionell lada byggd i skiftesverk, troligen tidigare med halmtak.

5 Uppgiften kommer från bokverket Sveriges bebyggelse. Stilen är 1920-talsstil.









Vid en trevägskorsning mitt i Stora Agebo finns två tätt liggande gårdar som har flera bevarade ekonomibyggnader, vilka har mycket stor betydelse för denna del av byn upplevs.





Båda dessa granngårdar har trädgårdar med vackra handsmidda järngrindar och stenstolpar.





Den ena mangårdsbyggnaden har inte restaurerats och har kvar originalutförande och originaldetaljer i 1920-talsstil. Kulturhistoriskt har denna gård högt värde.

Till Stora Agebo hör ytterligare flera äldre gårdar som ligger spridda i en ring runt gamla bykärnan. De är utskiftade gårdar, vilka flyttades till sina lägen i samband med laga skiftet på 1850-talet. På det stora hela har dessa gårdar förändrats mer. En saknar helt den gamla mangårdsbyggnaden. Se vidare bildsvit i slutet av detta dokument.



En ekonomibyggnad till en av gårdarna i Stora Agebo.



Ett exempel på småhusbebyggelse i Stora Agebo.

Tätt utmed vägen genom byn i Stora Agebo finns två välbevarade exempel på småhusbebyggelse (16) från perioden sent 1800-tal till det tidiga 1900-talet. De ligger mitt emot varandra och kännetecknas av den lilla skalan, i form av långa enkelstugor. Den ena förefaller vara äldre, med åstak och skorsten på bakre takfallet. Denna är dock mest ombyggd, med utbytta byggnadsdetaljer och material. Faluröd träpanel, rött tegeltak och vita fönster ger dock en traditionell karaktär. Den yngre är med välbevarad med äldre panel, ytterdörr och tak av lertegel.







Två exempel i Stora Agebo på småhusmiljöer med äldre strukturer som stenmur och grusgångar. Det ena har namnet Lyckebo, som också införlivats i grinden.

Södra Agebo

Södra Agebo präglas av ett öppet jordbrukslandskap med åkrar och fyra olika äldre gårdar. De ligger var för sig i typiskt utskiftade lägen. Den gård (12) som ligger inom kärnområdet har äldre bevarade ekonomibyggnader och mangårdsbyggnad från 1870. Odlingslandskapet är bevarat, brukat och vackert, med åkrar, ängsmark och flera vällagda stenmurar.

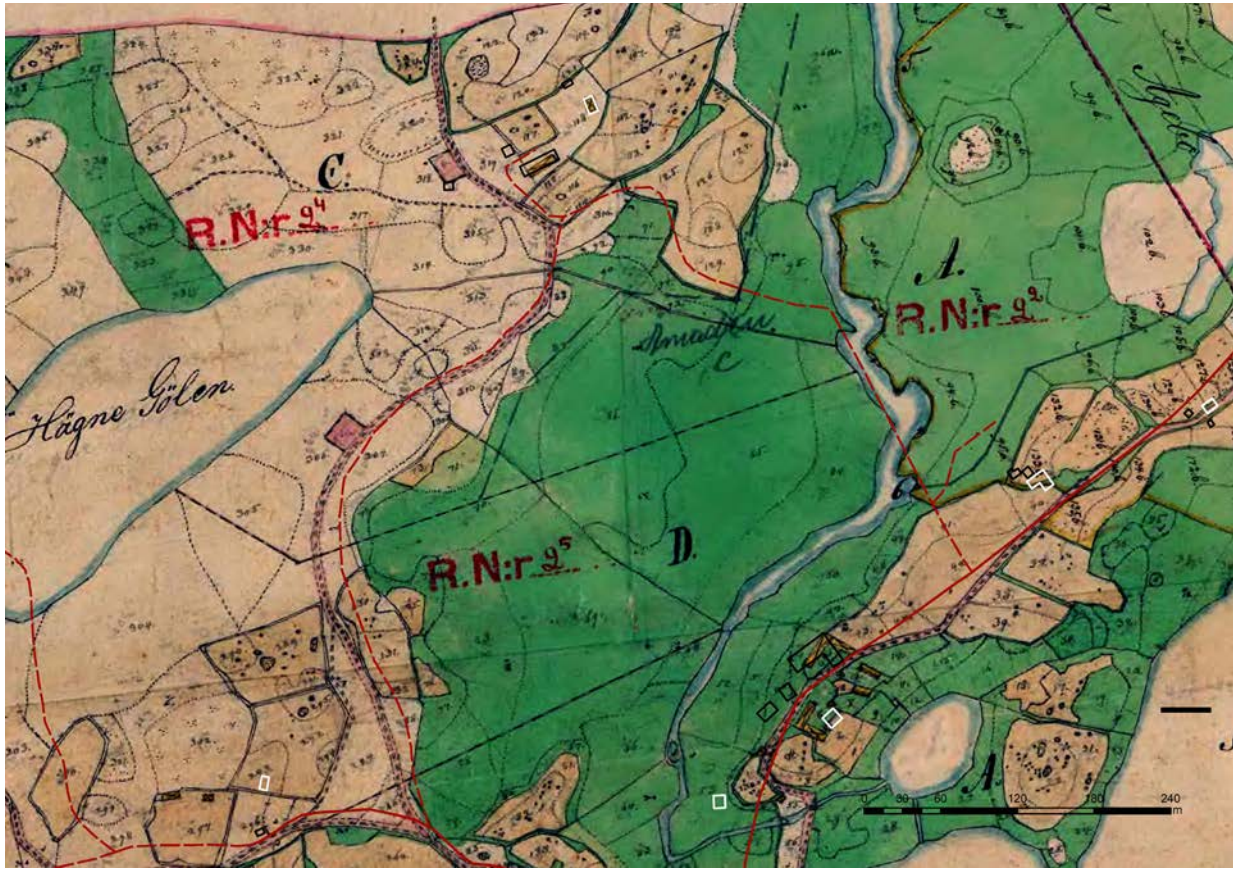

En detalj ur skifteskartan från 1859 visar att bostadshus och ladugård som fanns då har samma placering som nuvarande byggnader. Dagens bostadshus och ladugård är dock av nyare datum. Centrum för Södra Agebo låg utmed vägen nära Stuggölen. Se karta från 1856.



Karta från 1942, med dagens byggnader (vita och svarta) och vägar (röda) lagda ovanpå den äldre kartan.



Den gård som ligger inom kärnområdet i Södra Agebo har äldre och välbevarade ekonomibyggnader samt mangårdsbyggnad.





Gårdarna omges av ett traditionellt odlingslandskap.

Mellan-Agebo

I vägkorsningen (14) mitt i Mellan-Agebo ligger två gårdar som tillkom i samband med laga skifte vid mitten av 1850-talet. Hustomterna är sannolikt från den tiden, men har utvecklats i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till nuvarande form. Båda trädgårdarna är omgärdade av staket/häck/stenmur och har kvar äldre grindar. I trädgårdarna finns äldre strukturer och växter, som grusgångar, blomrabatter och fruktträd. De äldre mangårdsbyggnaderna har ersatts av nya bostadshus från 1920- respektive 1940-talen. Båda har kvar drag av sin ursprungliga stil, men har också byggts om och förändrats.

Båda gårdarna har tydliga fägårdsplaner med flera välbevarade ekonomibyggnader. Ladugårdsbyggnaderna är från cirka 1910 och cirka 1920. Båda är byggda i en kombination av skiftesverk och stolpverkskonstruktion klädda med panel. Den ena ladugården har murade delar i rött tegel. Gemensamt för ekonomibyggnaderna är deras traditionella faluröda färgskala med dörrar och knutar i svart och vita fönster. I en backe ligger ett garage (13) av 1930–40-talstyp som enligt uppgift ligger på en stengrund som tidigare var linbasta. I en annan backe finns en stenkällare. På en kuperad äng bakom dessa ligger en mötesplats i form av en festplats (19) där byborna firar gemensamma midsommarfiranden. Traditionen har pågått minst sedan 1950, troligen längre. En slät yta här har också tidvis använts som fotbollsplan.



Vägkorsningen i Mellan-Agebo.



Garagebyggnad (13).

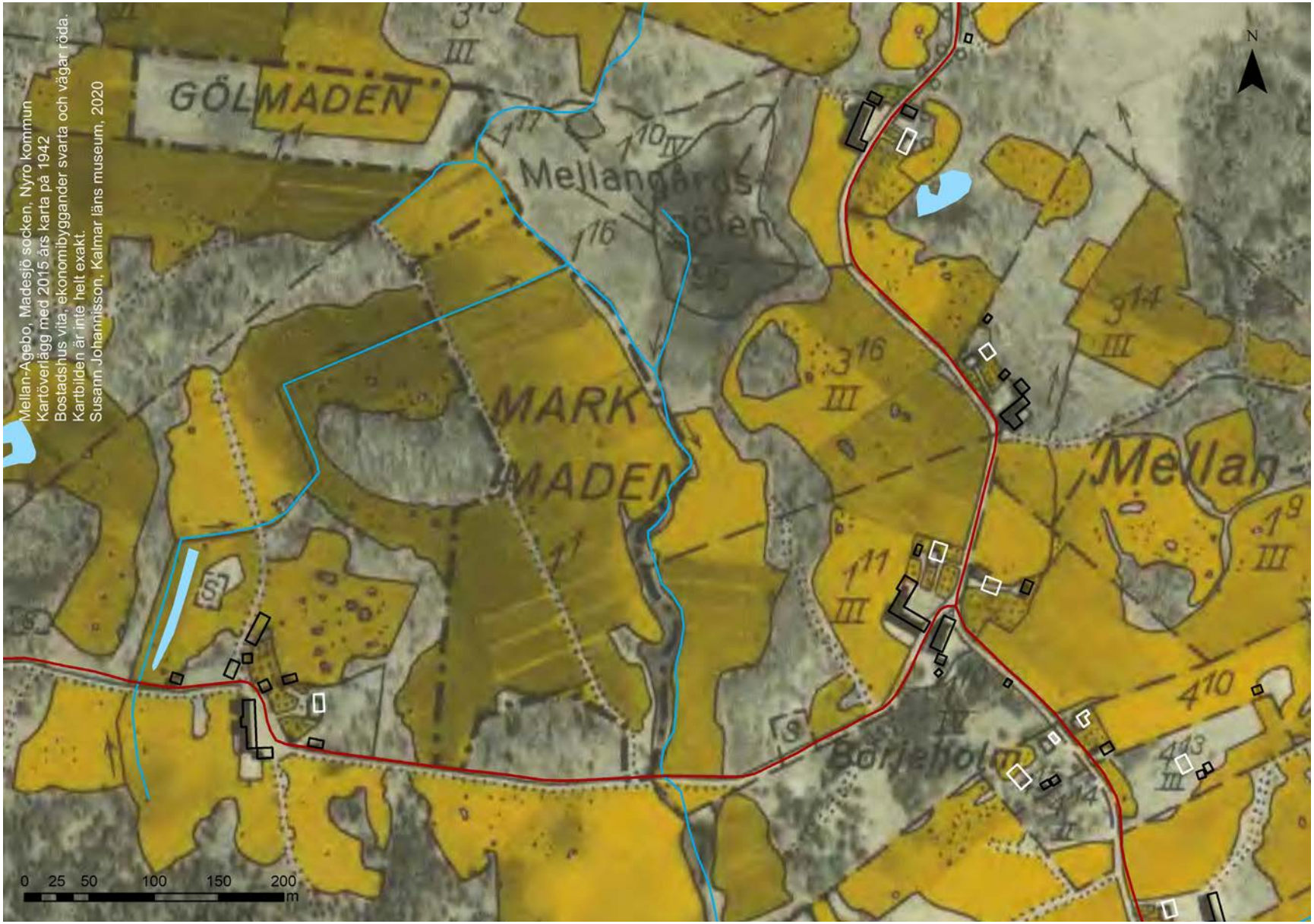

Karta från 1942, med dagens byggnader (vita och svarta) och vägar (röda) lagda ovanpå den äldre kartan.









I vägkorsningen i Mellan-Agebo har de båda äldre mangårdsbyggnaderna ersatts av en 1920-talsvilla och en 1940-talsvilla.







De båda gårdarnas ladugårdar och ekonomibyggnader.



I backen intill garaget finns andra rester och lämningar efter troliga hus, kanske en backstuga.



En stenkällare i en backe från den period då potatisen var svenskarnas viktigaste basföda.



I en hage i Mellan-Agebo finns en plats som använts för byns gemensamma midsommarfiranden sedan minst 70 år tillbaka i tiden.

LINBASTA

Linproduktionen fick ett uppsving i landet efter att statsmakten startat en kampanj för linproduktion på 1730-talet. Av linet kunde man väva eget linnetyg som användes till kläder och lakan. Tidigare hade yllekläder, vadmal, varit mer vanligt. Det var framför allt i skogsbygderna som linproduktion blev populärt och det odlades lin på i princip varje gård under 1700 och 1800-talen. Linodlingen minskade i slutet av 1800-talet/sekelskiftet 1900 då bomullsimporten blev allt vanligare.

Linbastan byggdes i princip alltid en bit bort från övrig bebyggelse på grund av brandfaran. Här i Agebo har det enligt uppgift funnits minst två. Ofta byggdes de gemensamt av bönderna i byn. Om just dessa var privata eller gemensamma eller samtida är inte känt. I linbastan fanns en ugnskonstruktion på golvet, en rökugn. Denna hade ingen skorsten. Ugnen eldades med ved. Röken steg i hela rummet och torkade linet, vilket var ett av många steg i en lång process för att få fram slutprodukten. En basta kunde även användas till att torka säd, röka kött eller korv, samt användas som badstuga.

I Småland byggdes linbastan vanligen i trä, timrad eller i skiftesverksteknik. Det finns även exempel i landet på att linbastan byggdes med väggar av sten, ibland med valv. Det var då vanligt att de byggdes i en backsluttning. Så verkar vara fallet här i Agebo. Det är inte känt hur ovanligt detta är. Andra kända linbastur i länet tycks vara träbyggnader. Vanligen bestod linbastan av en inre del med ugn samt en yttre del, som en halvöppen "veranda" utanför rummet. Dessa yttre delar kan ha tagits bort under 1900-talet, vilket gör det svårare att identifiera att huset varit linbasta.

LINUGN

För torkning av lin har även så kallade linugnar förekommit i Småland. De kan ha haft andra lokala namn, som Bråtugn. Dessa var konstruktioner byggda i sten, som en mindre stenvägg, fyrkantig eller oval, utan tak. Eldningen skedde direkt på marken och linet torkades på slanor som lades på stenväggarna. Ibland förekom mer avancerade murningar, med valv och murade gångar som skulle göra att luften fick fart för att få mer syre till elden. Om linugnar funnits i Agebo är inte känt. De kan vara svåra att upptäcka och är inte utritade på kartor. Lämningar efter linugnar brukar dock vara gamla och bör sannolikt betraktas som fornlämning.

Väster om vägkorsningen i Mellan-Agebo ligger en ensamgård (15) i ett äldre gårdsläge, som funnits åtminstone sedan 1810-talet. Mangårdsbyggnad och ladugård ska vara från 1860-talet. Gården som helhet har traditionell utformning med en tydlig uppdelning mellan mangårdstomten och fägårdsdelen. Många av husen är mycket välbevarade. Här finns en blandning av olika hus för olika funktioner. Förutom mangårdsbyggnaden i form av en parstuga finns ett välbevarat undantagshus, ladugård, loge, stenkällare, andra uthus, verkstad samt en källarbyggnad med bottenvåning i sten som enligt uppgift tidigare ska ha varit en linbasta. Gården har högt kulturhistoriskt värde.







I västra delen av Mellan-Agebo ligger en gård i ett gammalt gårdsläge (15).



Mangårdsbyggnaden till gården (15) i Mellan-Agebo.





Ekonomibyggnader tillhörande gården i Mellan-Agebo (15).



Detalj från gårdens (15) ladugård, med knuttimrade väggar, ålderdomliga vackra dörromfattningar och luckor till hövinden.

Norr om vägskälet finns exempel på en utskiftad gård, som ligger i ensamt läge utmed byvägen, omgiven av stora åkrar. Den tidigare mangårdsbyggnaden har ersatts av ett bostadshus av villatyp i 1940-talsstil. Ladugårdslängan är däremot en traditionell faluröd ekonomibyggnad delvis i skiftesverk.





En av gårdarna i Mellan- Agebo ligger som ensamgård vid vägen. Den tidigare mangårdsbyggnaden har ersatts av ett bostadshus av villatyp i 1940-talsstil.

Nästa gårdsläge utmed samma väg är det äldsta gårdsläget för bydelen Mellan-Agebo. Gårdsläget ligger på en höjd ovanför det som tidigare var en liten sjö, Mellangårdsgölen. Idag ligger en gård här som kallas Zanders (17), efter en tidigare ägare. Gårdens hus är på det hela mycket välbevarade i respektive ursprunglig stil. Den timrade sidobyggnaden upplevs som särskilt välbevarad. Mangårdsbyggnaden är uppförd 1933, med stilhistoriska drag från jugendstil och 1920-talsstil. Huset har förändrats i slutet av 1900-talet, med bland annat ny panel. Gården som helhet har traditionell utformning med en tydlig uppdelning mellan mangårdstomten och fägårdsdelen. Här finns välbevarade ekonomibyggnader som ladugård, loge, bod/magasin, stenkällare och andra uthus. Trädgården är omgärdad av stenmur och har kvar äldre grindar. I trädgårdarna finns både äldre strukturer och växter, som grusgångar, blomrabatter och fruktträd. Gården har högt kulturhistoriskt värde, liksom landskapet med en allé.





Zanders gård (17) ligger på det äldsta gårdsläget för bydelen Mellan-Agebo.







Zanders gård.

Västra Agebo

I Västra Agebo finns spår av att jordbruket i byn expanderade och moderniserades efter 1945. Samtliga mangårdsbyggnader här är utbytta eller ombyggda. De flesta ligger dock på äldre tomter med trädgårdar omgärdade av staket, häck eller stenmur. Många har kvar en äldre grind och strukturer i trädgården som grusgångar, rabatter och äldre fruktträd. Gårdarna har tydliga fägårdsmiljöer med ett flertal välbevarade ekonomibyggnader, många byggda i skiftesverk. Den faluröda-svarta-vita färgskalan är också helt dominerande.
Den norra gården i Västra Agebo är exempel på en av de gårdar som skiftades ut från det gamla byläget i Västra Agebo i samband med laga skiftet vid mitten av 1850-talet. Mangårdsbyggnaden förefaller vara en av Västra Agebos äldsta byggnader, i alla fall på ursprunglig plats. Husets timmerstomme är alltså från cirka 1850, eller äldre.





Den norra gården i Västra Agebo.

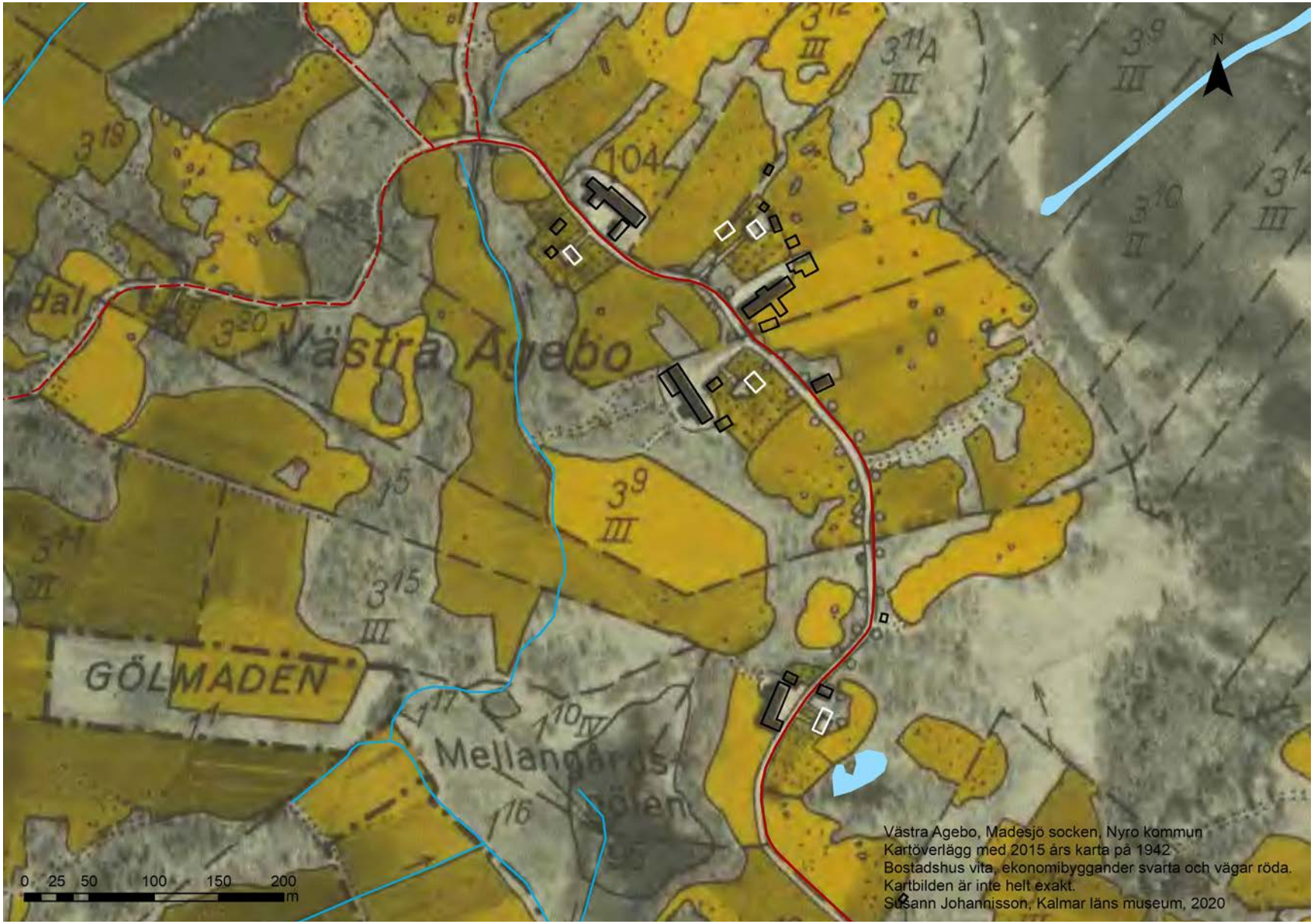

Karta från 1942, med dagens byggnader (vita och svarta) och vägar (röda) lagda ovanpå visar att de flesta hus som fanns 1942 finns kvar idag.

Den äldre mangårdsbyggnaden har ersatts med villa av 1940-talstyp på en av gårdarna i Västra Agebo. Ekonomibyggnaderna har kulturhistoriska värden. Gården ligger precis på det gamla byläget för Västra Agebo (se karta från 1816).







Gård i Västra Agebo.





En annan av gårdarna i Västra Agebo. Ladugården ligger i det gamla byläget för Västra Agebo, medan mangårdstomten ligger strax intill. På gården finns en blandning av olika, välbevarade hus med olika ålder.

Bildsvit med bilder på en del av de gårdar som finns i byn och som ligger inom huvudområdet men utanför kärnområdet.





Ett par äldre gårdar som hör till Stora Agebo. Husen har förändrats och utvecklats för nya verksamheter under 1900-talets slut och 2000-talets början. Gårdarna har haft verksamheter som aktivitetsgård, spaverksamhet och handelsträdgård.





Två av gårdarna i Södra Agebo har en bevarad äldre mangårdsbyggnad med enkelstugans form, men saknar idag de äldre ladugårdarna.







En av de utskiftade gårdarna som ligger i Södra Agebo. Denna gården ligger där centrum för Södra Agebo en gång låg. Mangårdsbyggnaden är av villatyp, cirka 1920. Ladugård och ekonomibyggnader av typ från 1900-talets mitt.



Historik

Här hittar du berättelser om människor och andra viktiga företeelser som präglat kulturmiljön.
En förklaring till varför de höga kulturhistoriska värdena finns på platsen.

Medeltiden och 1500-talet

Informationen är hämtad ur en sammanställning av hembygdsforskare Folke Pettersson, boken Agebo by av Roy Jonsson, Ronny Molin med flera samt artikeln Agebo by av Elin Fredriksson med flera.

Slutändelsen -boda tyder på att bebyggelsen tillhör den tidiga medeltiden, då bodar av något slag anlagts vid sjöarna. Kanske var det fiskebodar, kanske fäbodar. Förleden Ag betecknar en sank äng, som ofta står under vatten. Kanske förvärvade Linköpingsbiskopen Agebogårdarna under 1200-talet som en utpost mot det angränsande lilla Växiöstiftet, som kommit till omkring år 1170. I ett pantbrev från 1337 står att biskopen i Linköping, Karl Båt, äger ”2 gårdar i Agebo i Möre”. Att det står Möre beror på att Madesjö ännu inte existerade som socken vid denna tid. Biskopen i Linköping har haft gårdar i Möre härad från mitten av 1100-talet. De båda bönder som fanns i Agebo betalade årligt arrende till biskopens fogde. I gengäld var dessa bönder befriade från andra skatter till Kronan (Kungen). Mycket talar för att det fanns två kronohemman i Mellan-Agebo och Södra Agebo, samt två biskopshemmanen i Västra Agebo och Stora Agebo. Dessa förhållanden kvarstod under hela medeltiden. Det är ont om källmaterial från medeltiden. Fån 1500-talet och framåt blir källmaterialet mer rikt. Reformationen som beslutades 1527 fick till följd att de gårdar som tillhört biskopen överfördes i statens ägo. Trots detta kallas de två gårdarna i Agebo i fogderäkenskaperna fortfarande för ”biskops-hemman”. Brukarna på Kronans hemman växlade ofta. Om arrendatorerna inte kunde betala skatten måste de lämna gården. Vid mitten av 1550-talet fanns det fem gårdar i Agebo, tre kronohemman och de två biskopshemmanen. Gårdarna ingick i Gustav Vasas ”arv och eget”, hans privata godskomplex. Agebo är ett exempel på den nyodlingsverksamhet som i stor utsträckning präglade Gustav Vasas regeringstid. Nybyggare gynnades genom flera års skattebefrielse och sedan en låg skatt. Från 1560-talet förekommer uppgifter om skördens storlek. Rågskörden i Agebo 1565 var 35,6 tunnor, kornskörden 26 tunnor. Råg och korn var de enda sädesslag som förekom. Varken vete eller havre odlades vid denna tid i Madesjö.

DACKEBYGD

Från 1539 skärptes kungens ekonomiska politik. Skatterna höjdes och samtidigt försvårades den traditionella oxexporten till hamnarna i Blekinge. Följden blev stort missnöje i bygden och 1542 startade Dackefejden. Uppgifterna om anhängare till Dacke från Madesjö är sparsamma men det är sannolikt att många sympatiserade med honom. Vi vet att år 1544 dömdes "Sven i Auebodum" till att böta 1 stut till Kronan "för han slog en knecht ihiäl". Denne bonde hette Sven Nilsson. Enligt 1545 års räkenskaper bötade Nils Dubbra i Agebo en oxe, "för han rövade på Öland", det vill säga han hade deltagit i Dackes tåg till Öland vid nyårstiden 1543. Ännu en Agebobonde "Gudmund Nilsson i Affuabodum" dömdes till att böta en oxe, utan att den direkta anledningen anges, men han var säkert också en Dackeanhängare. En sorts närhet till Dacke har byn än idag genom att byn gränsar till gården Dackebo och Dackebosjön.

1600-talet till 1800-talet

Benämningarna Mellan-Agebo, Södra Agebo, Västra Agebo och Stora Agebo förekommer från 1640-talet. Under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet sker viktiga förändringar för det svenska jordbruket. År 1701 fick kronobönderna[6] rätt att inlösa sina hemman. De blev i fortsättningen kronoskattebönder och verkligen ägare till sina hemman. Redan 1706 friköptes en gård i Mellan-Agebo. Som kronoskattebonde kunde de sälja sina hemman till vem de ville. Flera gårdar bytte också ägare under de följande årtiondena. I regel stannade dock gårdarna inom familjerna. På grund av den begynnande folkökningen i början av 1700-talet blev det vanligare att gårdarna delades mellan sönerna, så kallad hemmansklyvning. Redan 1717 märktes den begynnande hemmansklyvningen. I Agebo fanns då åtta bönder mantalsskrivna på de fyra hemmanen. Omkring trettio år senare hade antalet ökats till 16 bönder. Hundra år senare, på 1860-talet, hade gårdarna delats så att de bara i Agebo bestod av 38 små gårdar. Nära 300 personer skulle leva av vad jorden gav. Emigrationen blev räddningen under den hotande överbefolkningen. Under perioden 1868–1914 utvandrade 104 personer från Agebo. De flesta for till Amerika.

För de som stannade kvar gällde det att hitta nya sätt att försörja familjerna genom att utvidga jorden. De stora arealerna med våtmarker i byn beaktades som ett problem för bönderna, men också som en möjlighet. Ett stort utdikningsföretag omkring Hagbyåns sjösystem sattes igång. Detta var typiskt för Smålands inland vid den här tiden. Hela 226 intressenter deltog i projektet. Företaget berörde 81 markägare i 13 byar. Det tog många år från att projektet började planeras tills det blev genomfört år 1898. Utdikningen lyckades dock bara till en del. Våtmarkerna hade nyttjats redan tidigare till naturliga slåttermarker. Det skördade höet lades då in i ängslador, eller ”ängashus” som de kallades här. Dessa försvann dock senare. En annan mycket stor förändring på den svenska landsbygden vid den här tiden, som också syftade till att utöka och effektivisera jordbruket, var skiftesreformerna. I Agebo genomfördes enskifte på 1810-talet och laga skifte under 1850-talet.

6 Kronobonde var en bonde som inte ägde den jord han brukade, utan arrenderade den av kronan. Sådana statliga hemman kallas för kronohemman.

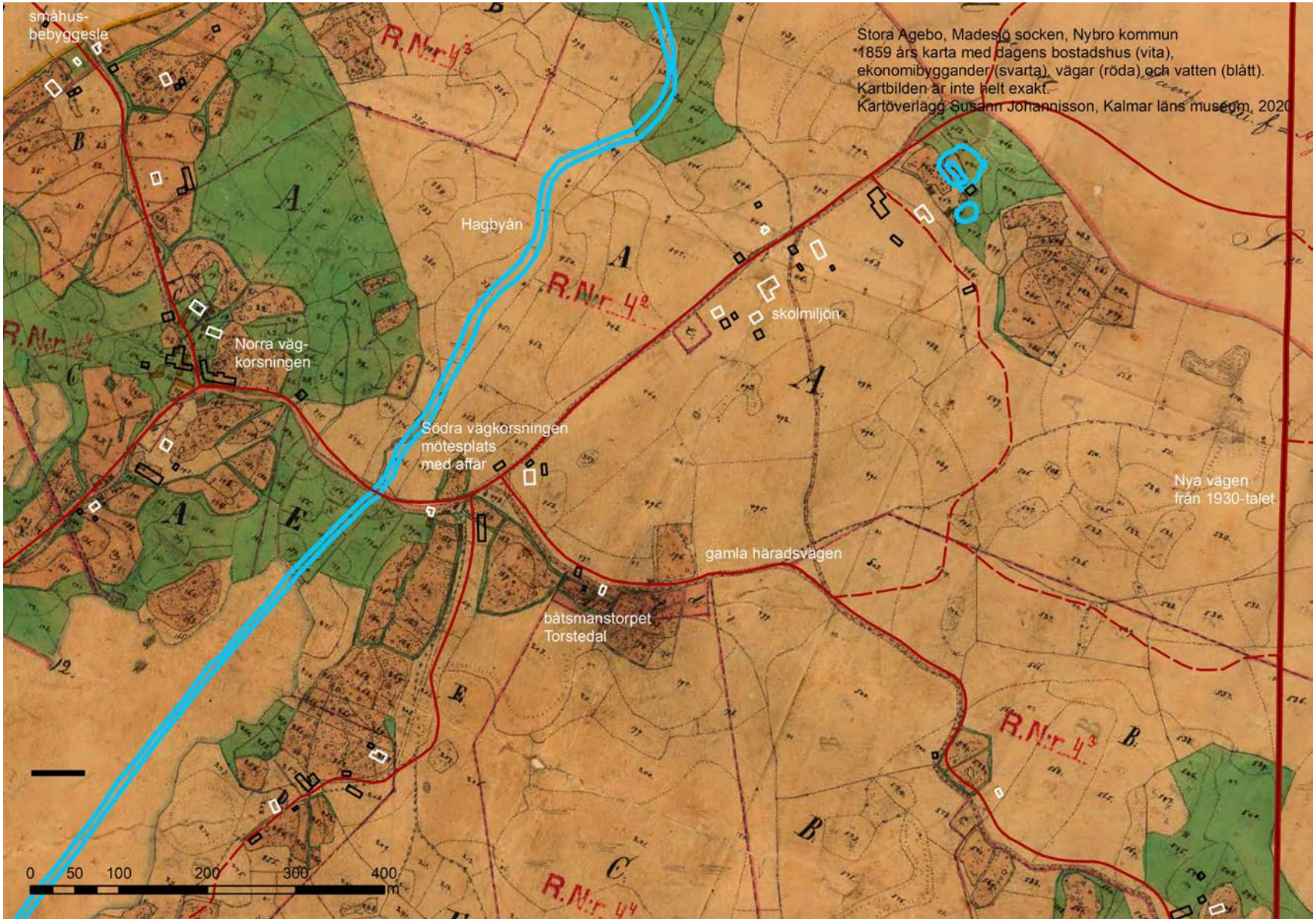

Kartöverlägg från Stora Agebo, med dagens byggnader (vita och svarta) och vägar (röda) lagda ovanpå den gamla kartan från enskiftet 1859.

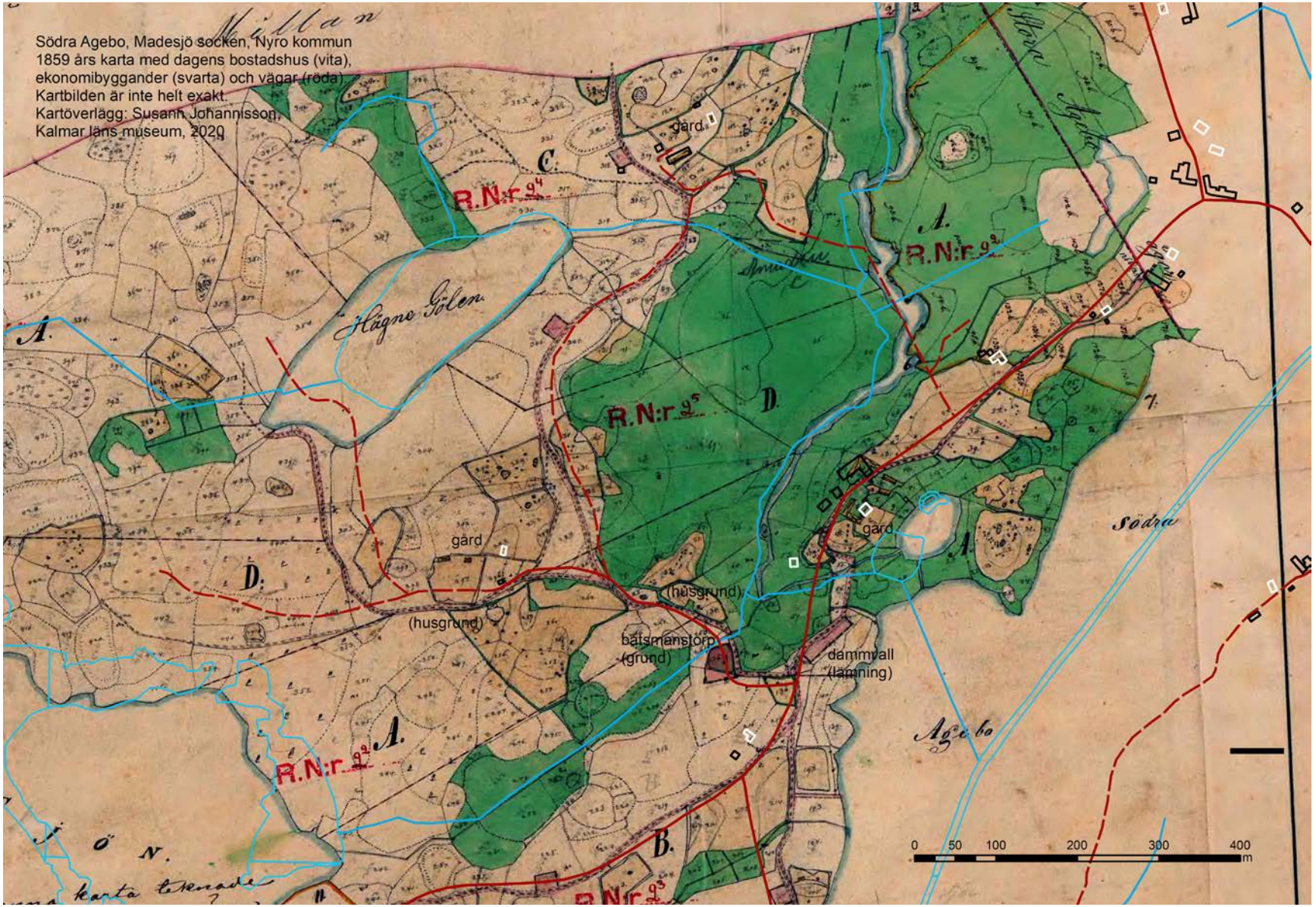

Södra Agebo 1859.



En karta från 1816, med dagens byggnader (vita och svarta), vägar (röda) och vatten (blått) lagda ovanpå visar tydligt var det äldsta gårdsläget (17) var. I bildens nedre del finns den trevägskorsning (14) som upplevs som centrala Mellan-Agebo idag.

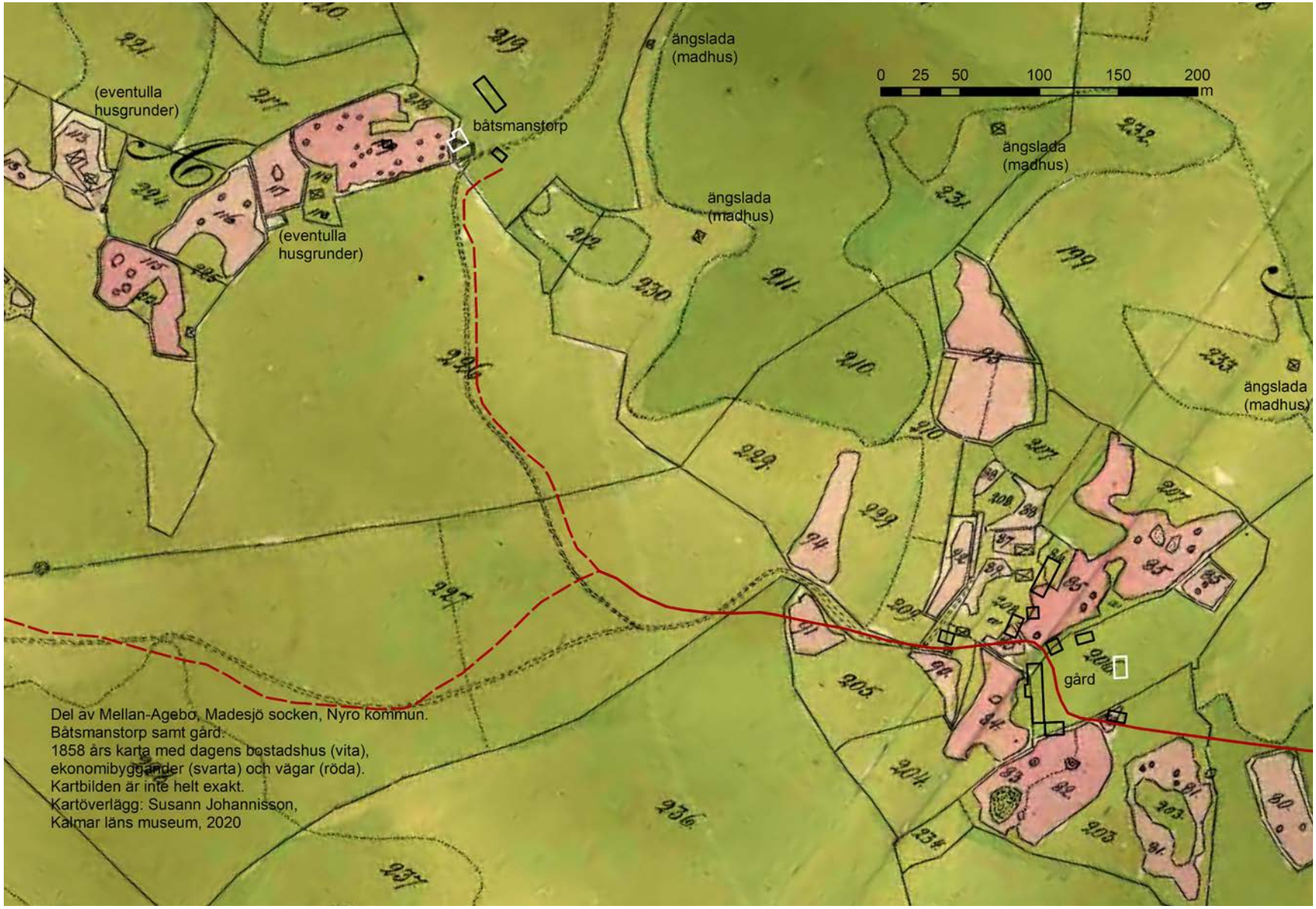

Del av Mellan-Agebo, där en av de äldre gårdarna samt båtsmanstorpet syns. Bilden visar också att det funnits många madhus i byn.



Västra Agebo, Madesjö socken, Nyro kommun
1816 års karta med dagens bostadshus (vita),
ekonomibyggander (svarta) och vägar (röda).
Kartbilden är inte helt exakt.
Kartöverlägg: Susann Johannisson,
Kalmar läns museum, 2020

Kartöverlägg från Västra Agebo, med dagens byggnader (vita och svarta) och vägar (röda) lagda ovanpå den gamla kartan från enskiftet 1816. Kartorna visar att gårdsläget är gammalt, men att de byggnaderna som finns idag har tillkommit efter skiftet, under andra halvan av 1800-talet och framåt. Tidigare låg de tre gårdarna mer tätt ihop, men efter skiftet har de flyttat isär. Jämför med kartan nedan från 1942 och med karta från 1858.

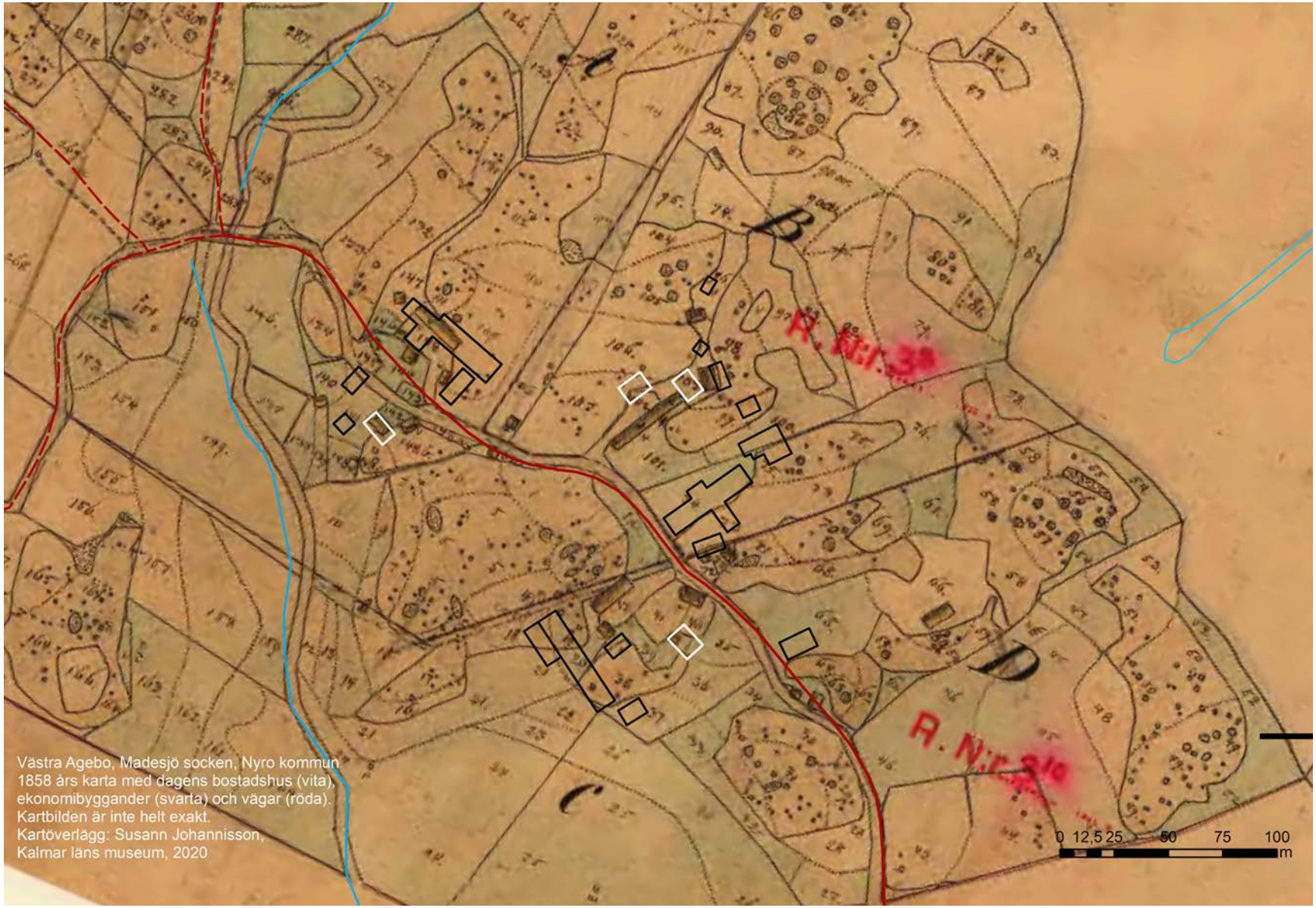

Västra Agebo 1858.

Båtsmän, hantverkare, kvinnor och skola

Att Agebo var en av Madesjö sockens största byar märktes också genom att byn höll med hela fyra båtsmän, vilka bodde i varsitt båtsmanstorp som byn skulle sörja för. Två av dessa hus försvann senare.

Det fanns många olika hantverkare i byn, snickare, målare[7], skomakare, sadelmakare, stenarbetare, korgmakare, bikupemakare, slaktare och torghandlare. Kvinnornas sysslor är inte lika manifesterade eller lätta att se. Dock var det flera kvinnor i byn som var sömmerskor till yrket, under 1800-talet och under 1900-talets första hälft. Dessa bodde i torp eller småhus, så kallad lägenhetsbebyggelse. Mitt emot skolan i ett hus med namnet Hagalund bodde en ”hjälpgumma” som kunde kallas in vid särskilda behov och tillfällen i gårdarna. Det får en onekligen att tänka på Krösa-Maja i Emilfilmerna. Båtsmanstorpet Torstedal i Stora Agebo hade nummer 145. När huset i början av 1900-talet inte längre skulle användas som båtsmanstorp bodde och verkade andra här, som till exempel en skomakare. Då blev det skomakartorp. Utefter samma väg som Torstedal fanns ett annat torp som kallades Skräddaretorpet eller Helenatorpet.

Den gamla landsvägen söderut från Nybro mot Alsjöholm och vidare mot Påryd gick genom Agebo. Skolan från 1882 och affären från omkring 1890 byggdes intill vägen, och på så sätt skapades en liten mötesplats här. Upptagningsområdet för skolan i Agebo var förutom Agebo byarna Hultsby, Hökahult, Svalehult, Gelebo, Köket och Krokstorp.

7 En av byns målare målade förutom många hus i byn också Oskars kyrka och Nybro kyrka.

1900-talets intåg

Omkring 1910 öppnades en ny, större affär vid vägkorsningen mot Lillaverke och Stora Agebo. Denna blev en mötesplats för byns invånare. Trots att den nya landsvägen som byggdes under 1930-talet skärmade av Agebo förblev affären byns mötesplats.
Det fanns även andra mötesplatser i byn, som dansbanor och badhus. Den äldsta kända dansbanan/festplatsen låg i Södra Agebo, söder om Hägnagölen. En yngre dansbana/festplats låg mer lättillgängligt utmed gamla häradsvägen öster om vägkorsningen i Stora Agebo. Badhusförening bildades och ett nytt badhus byggdes 1940 vid kanalen. Agebo idrottsförening, IF, bildades. En äng, ”Harrys hage”, i Mellan-Agebo användes som fotbollsplan och för midsommarfester.

Under 1930-och 40-talen visade sig den nya tiden på flera olika sätt. Här fanns taxi, smedja och slakteri. Förutom den nya raka vägen inrättades en telefonstation i Svalehult 1938, och telefoner började installeras i Agebo och andra byar i området. Bönderna i byn gick samman och köpte en gemensam stationär tröska, som drevs med ångmaskin. Den nya vägen bidrog också till att böndernas mjölk kunde börja hämtas med mjölkbil. Mejeriförening bildades. Många nya mjölkrum byggdes i gårdarnas ladugårdar.

År 1943 byggdes en ny lärarbostad intill skolan. År 1946 installerades elektricitet i byn. Moderna metoder kunde börja användas inom jordbruket, som elektriska mjölkmaskiner, höfläktar och värmelampor. En av bönderna i byn fick Barometerns odlingspris 1946. Beskrivningen ovan visar en typisk utveckling på den svenska landsbygden vid den här tiden. En del av dessa förändringar syns än idag i bebyggelsen, andra inte.

Från 1960-talet

1960-talet innebar som på så många andra håll på landsbygden i landet en nedgång på många olika sätt. Den nationella jordbrukspolitiken drev småbrukare att storsatsa eller upphöra. Vissa åkrar och ängar planterades med skog. Ladugårdarna tömdes på djur. Ängslador började förfalla.

Bilen hade blivit var mans egendom och industrier i städerna lockade som arbetsplatser. När många började köra bil började man också handla i större affärer i Nybro stad. Affären i Agebo stängde 1963. Skolan stängde 1965 och barnen började åka skolskjuts till Nybro. Alla hus hade moderniserats på olika sätt, badrum hade blivit standard. Badhusföreningen upphörde 1964 och badhuset revs.



Agebo i framtiden

Här ges förslag på förhållningssätt inför framtiden för hur kulturmiljön ska bevaras och utvecklas.

Nybro kommun vill att kommunens kulturmiljöer ska bevaras och utvecklas så att kommande generationer kan ta del av dem. Under rubriken "bevara" anges vad vi är skyldiga att ta hänsyn till enligt lag. Under rubriken "utveckla" finns tips om hur viktiga kulturmiljöer kan utvecklas och förvaltas så att deras värden finns kvar för eftervärlden. Tipsen kan rikta sig till Länsstyrelsen, kommunen och/eller till dig som privatperson.

Läs mer tips om hur du kan vara med och utveckla kulturmiljöer under "Generella råd" i Kulturmiljöprogrammets inledningskapitel.

Bevara

Båtsmanstorpet Torstedal (8) är välbevarat och ska betraktas som *särskilt värdefull* enligt Plan- och bygglagens 8 kap. 13 § och 14 §.

Utveckla

Regelbunden skötsel och öppethållande av odlingslandskap och vägmiljöer är avgörande för tillgänglighet, upplevelser och kulturhistoriska värden i byn.

Nya bebyggelselägen bör anpassas efter det äldre vägnätet och andra äldre strukturer. Nytillkommande bostadsbebyggelse bör utgöras av fristående småhus i 1–2 våningar. Nya villor bör ha trädgårdar som omgärdas av staket, häck eller mur.

Det är av stor vikt att så många som möjligt av odlingslandskapets äldre ekonomibyggnader och stenkällare behålls. Byggnaderna kan gärna få nya användningssätt, även om det kan komma att kräva om- och tillbyggnader.

Området kring vägkorsningen vid gamla affären i Agebo bör visas hänsyn vid framtida förändringar eftersom det är en viktig del av byns identitet.

I området finns många äldre lämningar som inte är registrerade i Fornsök. Området bör därför inventeras och kompletteras avseende främst röjningsrösen, stenmurar och husgrunder.

Referenser

Ett område är utpekat i Länsstyrelsens inventering av ängs- och hagmarker 1989.

Läs mer/referenser

Agebo by. Bokredaktionen: Roy Jonsson, Ronny Molin och Siv Nordblom, Föreningen Ageboboken, 2007

Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden, del III, Kalmar län, Sigurd Erixon (red),1958.

Inventering av ängs- och hagmarker – Nybro kommun, Länsstyrelsen i Kalmar län informerar, 1989:4, 1989.

Det medeltida Sverige; band 4:1 SMÅLAND: Möre, Olle Ferm, Thor Rahmqvist, Riksantikvarieämbetet, 1987.

Gods och gårdar i Kalmar län, band II, Studieförbundet Vuxenskolan Kalmar län, 2013.

Övriga referenser

Nybrokunskap: www.nybrokunskap.se

Fornminneskartan: www.raa.se/fornsok

Historiska kartor: www.lantmateriet.se, historiska kartor